

سەرھەلدا ناڧارا ۱۹۹۱ئ د رۆژنامەيا (جەھورىيەت) يا توركى دا

وليد أحمد عبدالرزاق، ميژوو، كولېژا پەرودەدا بنیات، زانکویا دھوک، دھوک، ھەرنیا کوردستانی، عێراق
پ.د.صلاح محمد سليم محمود، ميژوو، كولېژا پەرودەدا بنیات، زانکویا دھوک، دھوک، ھەرنیا کوردستانی، عێراق

کورتيا فەکوليتى: رۆژناما جەھورىيەت دەيتتە ھۆمارىن ئىك ژ کەڤتەين رۆژنامەين نەفەرمى د دىروکا رۆژنامەگەريا کۆمارا توركيدا، کۆ خۆدان پىنگەھەکنى جەماوەرى ئى بەرفەرەهە ژلاين خۆاندەفان و ھەبوونا دەستەبەکا شىسەرىن نافدارفە. رۆژنامە خۆدان دىروکەکا دىژە و ب ئاوايەکنى رۆژانە ھەتا نەا وەشانان وى يا بەردەوامە. ب درىژاھيا دىروکا خۆژى رۆژناما جەھورىيەت گرنکى ب کىشا کوردىدا و ل دەستپىنکى ھەتا چارىکا دووماھىن ژ چەرخى بىستى ھەلوپىستى نەوى ل بەرامبەر کىشا کوردى ل سەر ھىلا حکومەتى بوو. ل دەستپىنکا سالىن نوتان و ب تايەت پىشتى سەرھەلدا ناڧارا 1991ئ ل ھەرنيا کوردستانی، رۆژناما جەھورىيەت ب ئىکجارى بەرى خۆ داھە رۆمالکەرن پىشەتەين گرىدايى ب کوردستانا عىراقىفە و ب ئاوايەک بەرفەرە و جارن وەک تۆجە و جارن وەک ھەلوپىست و شروەفەکن، بوو پەرىن گرىدايى ب کوردستانی فەگۆھاستىنە ناف بەرپەرىن خۆ.

رۆژنامە گرنکى ب سەرھەلدا ناڧارا ۱۹۹۱ئ و دەرئەنجامەين وى داھە، ژ وانا کۆچا مليونى، کۆ رۆژنامە رۆلەکنى گرنک گىرايە د گەھاندا ترازىدا ملەق کورد بۆ توركيا و جىپان، و ل گەل دەرکەتەنا بريارا ۶۸۸ و دانان ھىلا ۳۶، رۆژنامە گرنکى ب فەگۆھاستەنا بابەت و بوو پەرىن کوردستانی، ل گەل فەگۆھاستەنا ھەلوپىستىن ھەرىي و نىشەدەولەق و وان شروەفەکن و گۆتارىن گرىدايى کوردستانی، رۆژنامە بوو پەرى فەگۆھاستەنا ب ئاوايەک بىلايەن، لى ل گەل گۆھۆرىنا حکومەت و سەرۆک کۆمارىن توركيا ھەلوپىستى رۆژنامە ئى گۆھۆرىن بۆقە دىت. ب ئاوايەکنى گشتى و دەربارەى کوردستانی ھەلوپىستى رۆژنامە ئى نوچەيى بوو و نوپەراتيا بۆچوونا حکومەتى نەدکە.

پەشەن سەرەكى: رۆژناما جەھورىيەت، سەرھەلدا ناڧارا ۱۹۹۱ئ، کوردستانا عىراقى، بەرەينى کوردستانی، کوردستانا عىراقى.

1. پىشەکى

سەرھەلدا خەلکى ھەرنيا کوردستانا عىراقى ل ناڧارا 1991ئ خالەکا وەرچەرخانى بوو د دىروکا بزافا رزگاربخوازا کوردى دا، کۆ پىشتى سەرھەلدا باشوورى عىراقى سەرکەدتيا بەرەينى کوردستانی و خەلکى بازىرىن کوردستانی ب دەرەفت زانى ل دژى رزىناحکومەتا عىراقى رابنە سەر خۆ و بۆ دەمەکنى کورت ژى يىت بازىرىن خۆ ئازاد بکەن، دەرەنجامى وىژى گۆھۆرىن مەزن ب سەر دەفەرى و عىراقى دا ھاتن و پىشەتەين سىياسى يىن دويقدا بوونە ئەگەر چ تىشت وەکى رەوشا بەرى سەرھەلدا نە زفرن، رۆژناما جەھورىيەت يا توركى ژى وەک رۆژنامەکا نەفەرمى و خۆدان پىنگەھى مەزنى جەماوەرى ژ بەر باندۆرا مەزنا سەرھەلدايى ل سەر بوو پەرىن سىياسى يىن دەفەرى و باشەرۆژا توركى گرنکىيەکا مەزن ب پىشەتە و بوو پەرىن سەرھەلدا ناڧارا 1991ئ ل کوردستانا عىراقى داينە.

1.1 ئەگەرىن ھەلېزارتە فەکوليتى

ئەگەرىن ھەلېزارتە ئى بابەتى ژى بۆ ھندى دزفريت، کۆ رۆژنامە وەک ژىدەرەکنى باش ئى دىروکى دەيتتە ھۆمارىن و مەژى قىايە ھەلوپىست و چەوانيا ديتنا رۆژناما جەھورىيەت بۆ سەرھەلدا ناڧارا ۱۹۹۱ئ يا خەلکى کوردستانا عىراقى بزائىن. کۆ پىشتى فەکوليتى ديار دىت جەئى گرنکىيەکا مەزن بوو و چەند خال و بابەتەين نەھاتىە بەحسکرن و لىکولین تيدا ھاتىنە ئىسىن و بەحسکرن.

2.1 پلانا فەکوليتى

سروشتى ئى فەکوليتى وەسا خواستىە ھەيتە دابەشکرن ل سەر پىشەکى و دوو تەوەر و دووماھىيەکنى، کۆ تيدا گرنکەين ئەنجام ھاتىنە ديارکرن. تەوەرى ئىکى دەربارەى دىروکا رۆژناما جەھورىيەت ژ دامەزراندنى و پىنقاژويا خەباتا وى يا سىياسى ھەتا دەمى فەکوليتى و سالىن نوتان ھاتىە بەحسکرن. تەوەرى دووئى ژى دەربارەى سەرھەلدايى و بوو پەرى و پىشەتەين وى ب کورتى و پاشى ھەمان بوو پەرى و پىشەتە کا چەوا د ناف بەرپەرىن رۆژناما جەھورىيەتدا ھاتىنە بەحسکرن، ل گەل دەرئەنجامى سەرھەلدايى کۆ رۆژنامە ئى ئەو يەک ژى ديارکرىيە.

3.1 مېتودا فەكولېنى

د ئەفنى فەكولېنىدا ژ بلى ھندى كۆ ب شيوئەيەكى سەرەكى رىيازايان مېتودا دىرۇكى د بەھسكەرن و فەگىرانا روويدان و پېشھاتىن ب شيوئەيەكى بابەتيانە، ل دويف دەمى و گىرنگيا روويدانان ھاتىيە بكارھىنان. د ھەمان دەمدا ژ بەر جوداھيا بۇچوونان ژلاين ژىدەر و چاڭكايان و ھەستىارى و گىرنگيا روويدانان د ھندەك بابەتاندا رىيازايان شلۇفەكارى ھاتىيە بكارھىنان.

4.1 ئارېشەن فەكولېنى

يىگۇمان مەروۇف د فەكولېنى بابەتەكى ھوساين نوى و قوونەغەكا ھەستىار تووشى ئاستەنگان دىيت، ب تاييەقى ژەركو فەكولېن ل دۆر پېشھاتىن قۇناغەكى يە د رۇژنامەكا بىياني دا، ب دەستفەھىنانا ھەمو ھىمارىن رۇژنامى كەرەكى ب زەھمەت بوويە، نەمازە گەر رۇژنامە يا رۇژانە دىيت و قوناغا فەكولېنى ژى چەند سالەك بن. ژ بۇ قىژى نەچاربووين سەردانا بنگەھى سەرەكى يىن رۇژنامى بگەين ل تورگيا و باژىرى ئىستەمبۇلى ژ پىخەمەت ب دەستفەھىنانا ئەرشىنى رۇژنامى.

سەبارەت ژىدەرىن ھاتىيە بكارھىنان، مفا ژ ژىدەرىن جوراوجور ھاتىيە ھەرگىز بگەر ژ نامىن ماستەرى و پەرتووكىن زامانىن كوردى و ھەربى و توركى و رۇژنامەيان ب تاييەت ئەرشىنى رۇژناما جەھورىيەت، كۆ پىشەستەنەك مەزەن ل سەر ھاتىيە كىرن.

2. كورتىكە ل دۆر رۇژناما جەھورىيەت 1998-1924

رۇژناما جەھورىيەت (Cumhuriyet) ۋەكى ژ ئافى وژى ديار پىشتى راگەھاندانا جەھورىيەت ئانكو كۇمارا تورگيا ۋەك پىشەفانىيەك بۇ بەلاڧكرنا سىستەمى كۇمارا نوى و دژاتىكرنا رەخنەگىن كۇمارى ب پىشەفانىيە (مستەفا كەمال ئەتاتوركى) (۱۹۲۳-۱۹۳۸) و د ئىك كۇمپانىدا ب ھەڧىشكىيا كەساتى راگەھاندنكارى شۆرەشا سەرخۇيا توركى (يونس نادى Yunus Nadi*) و ھەردوو ھەڧىشكىين وى (نەبىزادە ھەمدى Nebizad Hamdi) و (زەكەريا سەرتەل Zekeriya Sertel) ل 7 گۇلانا سالا 1924 دەست ب كارى ۋەشافى كرىيە (Kaya, 2012: p77).

رۇژناما جەھورىيەت ل دەستىپىكى ژ ھەفت بەرپەران پىنك دەھات، بەرپەرى ئىككى ۋەكى يونس نادى پلان بۇ داناي بۇ بەرپەرى تۇچەيان ھاتبوو تەخان كىرن، ئەۋرى ژ بەلاڧوگىن مستەفا كەمالى و سىياسەتە دەرڧە و بوويەرىن سىياسى و گۇتارەكا يونس نادى پىنك دەھات. ژ وى گۇتارا يونس نادى يا د بەرپەرى ئىككى يىن ژمارە ئىك دا بەلاڧكرى ديارديت، كۇ ناسناما سىياسى يا رۇژنامى چىيە و سەر ب چ لايەنەكى قەيە. د گۇتارا ويدا ھۇسا ھاتىيە:

"رۇژناما مە نە رۇژناما ھكۇومەت، نەژى يا فرەككىيە. جەھورىيەت تىن ب دەرىپەنەكا دى يا تىرۆتەسەل پارىزەر كۇمارى و دىمۇكراسىيە. جەھورىيەت دى بەرسىنگى ھەر ھىزەكى گرىت، كۇ دى كۇمارى و دىمۇكراسى و بىرۇباۋەرىن وى د راۋەستىت. رۇژناما مە ب ھەمى شىيان و ھەبوونا خۇڧە دى كاركەت پىخەمەت ئاڧاكرنا دىمۇكراسىيەكا راستى و كۇمارەكا تەمام. ب رىشەبىرنا ۋەلاڧى ژ لايى خەلكى و بۇ خەلكى تىن ھىزارا مەيە و ئەم ئىخسىرىن فى ھىزىنە، چ ھىزىن دى نە (Cumhuriyet, 7/5/1924:1).

بەرپەرى دوۋىن يىن رۇژنامى بۇ گۇتار و شىرۇڧەكرنان تەرخان كىرەو، بەرپەرى سىيى ژى تۇچە و ئىساراجى خۇ گىرتبوو. ھەروەسان د رۇژنامى دا دوو كارىكاتۇر تىداۋون، ئىك يىن سىياسى يىن دى يىن جۇڧىكبوو. ھەر دىسان د رۇژناما جەھورىيەتدا چەند سىتوئەك تىداۋون، ئەۋرى سىتوئىن، زارۇكان، ۋەرزىش، ئابوورى، ئافەرقى، سىتوئە ھەر رۇژ جىرۇكەك، سىتوئە نوژدارى رۇژنامى جىنى خۇ دناڧ رۇژنامى دا گىرتبوو. ب فى ئافەرقى ڧە رۇژناما جەھورىيەت د دەمەكى كورتدا ب تىراز 7 ھزار دانان گەھىشتىيە و رۇژ بۇ رۇژى زىدەكرىيە. دەما گەھىشتىيە شەرى جىيانى يىن دوۋىن تىراز ۋى گەھىشتىو رۇژى 62 ھزار دانان. دگەل قىژى بىيانى ئىككى يىن رۇژنامى سى قىرۇش بوون، پىشتى چەند سالان گەھىشتىيە پىنج قىرۇشان، پاشى ھەشت قىرۇشان، و دەما گەھىشتىيە سالىن 1940 بىيانى ۋى گەھىشتىيە دەھ قىرۇشان (Köktener, 2004: p23).

ل دەستىپىكا سالىن 1930 ان ھەردوو ھەڧىشكىن رۇژنامى نەبىزادە ھەمدى و زەكەريا سەرتەل خۇ ژ ھەڧىشكىيا رۇژنامى فەكىشان، رىشەبىرنا رۇژنامى كەتە دەستى يونس نادى ب تى. ل ۋى دەمى رۇژنامى چەند پىشەچوۋىن ھەڧچەرخ ب خۇ ڧە دىت، ۋەكى ئىنانا ئامىرى چاپىن يىن نوى، كۇ بۇ ۋى دەمى د راگەھاندانا تورگىدا ئىكەمىن بوو. دىسان ژمارا تىرازىن رۇژنامى ژى زىدەيەكا بەرچاڧ ب خۇڧە دىت و ب رىكىن سانائەت د گەھىشتە دەستى پىشكارىن خۇ (Kaya, 2012: p77).

پىشى مىرنا مەستەفە كەمال ئەتاتۈركى ل سالا 1938 ئى رۇژنامى ئېرەندەك سىياسەتتىن ھۆكۈمەتە (ئىسمەت ئىنۋىنى ismet inönü) (۱۹۳۸-۱۹۵۰) ھەلۈپسەت دىژى ھۆكۈمەتتىن ۋەزىرلىكتە، ل دەمەكى كۆ ھەتە ھىنگى ل دەف پىتېرىيا خەللى رۇژنامە ۋەكى ئالىكەرەك ھۆكۈمەتتىن ۋە ئەتاتۈركى ۋە بىنەمايىن كۆمىرى دەھاتە نىاسىن، لى ب مىرنا ئەتاتۈركى ب تايىتە ل سالا ئىن شەرى جىيانى ئى دوۋى 1939-1945 ۋە ھەتە ھاتنا پارتا دىمۇكرات بۇ دەستەھلاتى خۇدان ھەلۈپسەتتىن جودا بوو ژ يىن بەرى شەرى (Köktener, 2004: p65).

سەبارەت ژىدەرىن دارايى يىن رۇژنامى، ژىدەر ئامازى ب ھىندى دكەن، كۆ ھەتە مىرنا ئەتاتۈركى، ھۆكۈمەتتىن پىشتەقانىا دارايى بۇ رۇژنامى كىيە ۋە زىدەبارى، كۆ يونس نادى خۇدان ۋە سەرىشەسەرى رۇژنامى كەسەكى زەنگىنبوو. ھەر دىسان يونس نادى د ۋى ماۋەيدا ئەندامى ئەنجۈمەتتىن نىشتىيانى بوو ل سەر لىستى پارتا كەلا كۆمىرى، ھەر ۋى يەكى ژى باندۇرى ل ھەر ۋە پەياما رۇژنامى كىيە، كۆ پىتېرىيا پارتا كەلا كۆمىرى ۋە ئەتاتۈركى بىت (Kaya, 2012: p78).

رۇژناما جەھەتتە چەند جارەن ھاتە راۋەستەندىن، ئەۋۋى ژ بەر گۆھۇرىنا ھەلۈپسەتتىن رۇژنامى بەرامبەر دەستەھلاتى ۋە ژ سەدەمى ھەستىارىيا سىياسەتە دەرقە يا ۋى دەمى يا دەۋلەتتىن، ۋى يەكى ھۆكۈمەت دىلگەن كىيە ۋە ب بىر يارا ئەنجۈمەتتىن ۋەزىران ۋە ب بەھانەيا دىژاتىكەرن سىياسەتە گىشتى يا دەۋلەتتىن ل 29 تىشرىنا ئىككى سالا 1934 ئىكەم جارا بۇ 10 رۇژان ھاتە گىرتىن ۋە ل سالا 1940 ئى ژى ب ھەمان بەھانە، ئەف جەرە سى ھەيشان ھاتە گىرتىن. ل سالا 1941 ئى ژى جەرەكى دوو رۇژان ۋە جەرەكى ژى رۇژەكى ب ھەمان بەھانە دەركەھى رۇژنامى ھاتە گىرتىن (Inuğur, 1992: p360).

پىشى ل سالا 1950 پارتا دىمۇكرات دەستەھلات ۋەزىرلىكى ئىدى گۆھۇرىن ب سەر رۇژنامەگەرىن ژى دا ھاتىن ۋە رۇژناما جەھەتتە ژى بەھرا خۇ ژ وان گۆھۇرىن سىياسى ۋە ھەزرى ۋەزىرلىكتە. ئەۋۋى ئىدى رۇژنامە پىتېرىيا پارتا دىمۇكرات بوو، دىسان ب مىرنا يونس نادى كۆرى ۋى (نادر نادى Nadir Nadi) بوو سەرىشەسە ۋە ژمارا بەرىپەرىن رۇژنامى د ناھەرا 6 بۇ 10 بەرىپەرىندا بوو. ھەرۋەسا تىراژا رۇژنامى ژى زىدەبارى گۆھۇرىن بەردەۋام لى سەرجەمى تىراژا ۋى دەمى د ناھەرا 50-60 ھەزرا دانەيان دا بوو (Inuğur, 1992: p380).

رۇژنامى پەيۋەندىن ھەقسەنگە دىگەل دەستەھلاتا دىمۇكرات د پاراستىن ۋە تا ۋى رادەي، كۆ رۇژناما جەھەتتە خۇ ب پارىزفانا بىنەمايىن ئەتاتۈركى ۋە كۆمىرى د ھەزىمەت ل دەمى چاكسازىن ئايىنى يىن دىمۇكراتان ۋە ب تايىتە ياسا زىفاندا بانكى ب ھەزىمەتتىن ھەلۈپسەت ۋە كارفەدان بوۋى. ژىلى ھەندەك گۇتارىن رەخەنى يىن سىق ژلاين سەرىشەسە نادر نادى د بەرىپەرىن رۇژنامى دا جەھى خۇ دىگىرتىن (Köktener, 2004: p85).

ل سالىن دۈيۇدا ب تايىتە سالىن ئازۋى ۋە كۆدەتايان (1960-1980) تىراژىن رۇژناما جەھەتتە بەرەف زىدەبوۋىن چۈيۈنە ۋە ل گۆرۈمى ژىدەران ل سالا 1962 ئى گەھىشتە 89 ھەزرا ۋە سالا دۈيۇدا گەھىشتە 100 ھەزرا دانەيان. ل سالا 1969 بۇ 150 ھەزرا دانەيان بىلەن بوۋى. ل سالىن ھەفتىيان تىراژىن رۇژنامى كىم بوۋىنە ۋە ل سالا 1972 ب جەرەكى بوۋى 56 ھەزرا ۋە ئەگەرىن ۋىژى بۇ دەستە ژ كارەردانا نادر نادى دەيتە زىفاندىن. لى سالا 1975 دىسان تىراژ بۇ 98 ھەزرا دانەيان بىلەن بوۋى. ل دەسپىكا سالىن 1980 تىراژا ۋى ب درۈستى 76358 دانە بوۋىنە (Köktener, 2004: p110-112).

ل دەمى كۆدەتاي 27 ئى گۇلانا سالا 1960 ل دىژى دىمۇكراتان رۈيىدا ۋە دەستەھلات كەتتە دەستى كۆمىتەيا مىللى يا ئىككىگىرتى، دەستىپىكى رۇژناما جەھەتتە پىشتەقانىا كۆمىتە كىيە، لى پاشى ب تۈندى رۇژنامى كارفەدان ل ھەمبەر بىر يار ۋە ياساين كۆمىتە ھەبوۋىنە، دىگەل رۇژنامىن دى يىن ۋى سەردەمى چەندىن بانگەۋازىن ھەفپىشك بەلاڧكرىنە ۋە ۋەك ھەلۈپسەت ل 13 كانۇنىا دوۋا 1961 سى رۇژان رۇژنامە دەرنەئىخستىيە (Kaya, 2012: p80).

ب كۆدەتاي 12 ئى ئادارا 1972 ئى پىكولا ئارامكرنا رەۋشى ھاتە كىرن ۋە رۇژناما جەھەتتە ژى پىشتەقانىا كۆدەتاي كىيە. ل رۇژىن دۈيۇدا بوچۇونا نادر نادى ل ھەمبەر كۆدەتاي ھاتە گۆھۇرىن ۋە دان پىدان كىيە كۆ ب پىشتەقانىا كىرنا كۆدەتاي توۋشى شاشى بوۋى، ئەۋۋى ب رىكا چەندىن گۇتارىن دۈيۇ ئىك د رۇژنامى ھەلۈپسەتتىن نۇي ئى خۇ ۋە رۇژناما خۇ دىار كىيە. ئەگەرىن گۆھۇرىنا بوچۇونا نادر نادى ژى دىژىت بۇ دائىخستىنا رۇژنامى ژ بەر گۇتارەك ئىشەسەرەكى رۇژنامى د رۇژنامى دا بەلاڧكرى (Cumhuriyet, 19/3/1971: 16753).

ل ناھەراستى سالىن ھەفتىيان ئىدى رۇژنامە ب تەمى بەرەف ناسنامەكە چەپەرە ۋە دىچىت، تىژى دىتتە ژ گۇتارىن ئىشەسەرىن چەپ، لەۋماژى ژلاين پاسترەۋان ب رۇژنامەكە نە رەۋا دەھاتە دىتن ۋە ب فەر دىزانىن خەللى خۇ ژى ب پارىزىت (Inuğur, 1992: p405).

ئەف پىلا چەپەرەۋان د ناھە رۇژنامى دا ژ دەست نادر نادى ژى دەرەكتە ۋە ئەفنى ژى نادر نادى نەچار كىيە دەستە ژ كارى بەردەت، پىشى ھىنگى رىقەبەرىن نۇي يىن رۇژنامى ئىشەسەرىن چەپ ژى ژ رۇژنامى دۈيۇئىخستىنە، پىشى بۇرىنا سالاكى دىسان ب زۆرىنەيا دىگىن ئەنجۈمەتتىن رىقەبەرىا رۇژنامى نادر نادى فەگەرەندىيە ۋە مەرجى ۋى بۇ فەگەرەندىنا ھەفالىن ۋى يىن ئىشەسەرىن ژى قەبۇل كىيە. ل دەسپىكا سالىن 1980 ۋە پىشى كۆدەتاي 12 ئەۋلۇلا ھەمان سالا، زىدەبارى

كۆرۈنمە جەمھۇرىيەت رەئىسلىكى بىلەن سەھىيە بۆلۈمىنىڭ خۇش ئۆتۈش سىيىنى، لى كادان بويىچە ئەگەر خالەك ۋە چەرخنىڭ دا دەست بىن بىكەت، ئەۋرى ئەر قەيرانە دارايى ياكى سالا 1980 ئى و گرانوونا ئىككىچى زۆر ياكى بىلەن كەڭەيىش، رۇننامە نەچىر كىيە بەرەڭ گۇھۇرىنا دەھلۇستىن خۇدا چىت. نەمەزە ۋى سەھىيە، سەھىيە رىكلامىنى و ۋەگىرنا پىشەنەقانىن گىشى و تايەت بويىچە، لەۋمازى رۇننامە جەمھۇرىيەت رۇننامە مەننى و بەردەۋامىيىنى و دويىرۋون رۇننامە سەھىيە دائىخىستىنى ل خىزىرنا 1980 ئى بى راگەھاندەككى دياركەيە كۆ دى پىشەنەقانىيا (ئابۇورىيا لىيرال) كەتنى و ئەۋرى يەككى رۇ بۇ چەندەككى ئاستەككى رۇ دويىر ئىخىستىنە (Inugur, 1992: p407).

ل سالا 1982 ئى دويىرنا ۋى بىن ھەلۋىستىيا رۇننامىنى جەمى خۇ بۇ ئۆتۈش سىيىنى ھىلەيە. ئەۋرى رۇ لايەككى بويىچە ئەگەرى بىلەندۈنە تىرازا رۇننامىنى و رۇ لايەك دىۋى ۋە چەندىن دائىخىستىن ل دويىڭ خۇ ئىلەنە، بۇ نەمە ل 24 كانۇنىيا دويىڭ 1983 ئى كارگىريا لەشكىرى ئەر گۇتارەك سەھىيەسەر نادر نادى كۆرۈشەككى بەرى ھەنگى بەلەڭكەرى بىرارا راۋەستىلەن رۇننامىنى دايە و پىشى ھەنگى بىرارا گىرنا نادر نادى و رىقەبەرى ۋەشەننى (ئوككى گۇنەن Okay Guney) دىگەل سىزادىنى بى كۆرۈشەككى پارەي ھاتىە دان، لى دادەگەھ لەشكىرى بىرارا رەتەكەيە و نەكەيە دى ۋارى بىچە ئىلەننى دا (Kaya, 2012: p81).

د سالىن ھەشتىلەن ھەتتا دويىرنا ھەتتا دويىرنا رۇننامىنى بىلەندى و نىمى بى خۇفە دىت؛ ل سالا 1980 ئى پتر رۇ 76 ھىزار بويى، ل سالا 1989 گەھىشتە 115 ھىزار دانەيان. ل دەسپىكە سالا 1991 ئى كۆ سىنورى ۋەكۇلىنا مە رۇ ۋىرى دەست بىن دىكەت تىرازا رۇننامىنى نىمىۋونا بەرچاڭ بى خۇفە دىتە گەھىشتە 50 ھىزار، ئەۋرى بۇ ھەڭكەن دىناڭ رۇننامىنى و رەۋشا دارايى دىزىرى و تارۋى رادەدى كۆ ل ناۋەراسىتا سالا 1992 تىرازا ۋى بۇ 42 ھىزار دانەيان نىمىۋونا، ل سالىن دويىڭا ھەتتا سالا 1994 ئى دىسان بىلەندۈنە بى خۇفە دىتە و تىرازا گەھىشتە 61 ھىزار دانەيان، لى ئەڭ بىلەندۈنە كىم ۋەكەشەيە و ئەر ۋى قەيرانە دىۋارا سالا 1994 ئى توركىيا ۋەگىرنا تىرازا رۇننامىنى دىسان بۇ 46 ھىزار دانەيان نىمىۋونا و ئەۋ رەۋشە ھەتتا 1997 ياكى بەردەۋام بويىچە. بۇ سالىن دەسپىكە چەرخى بىست و ئىككى رۇ بەردەۋام تىرازا رۇننامىنى ل كىمىيە دايە و ھەتتا 37 ھىزار دانەيان رۇ نىمىۋونا. (Inugur, 1992: p520-521)

پىشى ئەنچەمىن دەنگەلەن سالا 1991 رۇننامە كەتەيە ناڭ ھەڭكەكە ناڭخۇ، بى تايەت پىشى كۆ (ئوسمان ئولاگى Osman Olagay) دى شىسەنەكە خۇدا دى رۇننامىنى دا بەلەڭكەرى و ئەنچەمىن دەنگەلەن ھەلسەنگەندى پىشەنەقانىيا ھەكۇمەتتا پارتىيە (ANAP-DYP) ھەڭكەكەمىيانا ۋان كرى. ئىلەن سەلچوكى و گروپى شىسەرىن ۋى دويىرنا ل ھەندى كىيە كۆ شىسەرىن ھوسا باشتە نەھىنە بەلەڭكەن، گروپى شىسەرىن دى بى سەركەداتىيا (ھەسەن جەمال Hasan Cemal) دياركەيە كۆ دىت نازادىيا دەرىپىن ھەتتە پاراستىن. ئەر ۋىزى ئىلەن سەلچوكى و شىسەرىن دىگەل گروپى ۋى ھەمى رۇ رۇننامىنى دويىرنا كەتەنە. ئەۋرى بويىچە ئەگەرى نەرازىيۋوننى خەندەقانىن رۇننامىنى دى ئەنچەمىن سەلچوكى و شىسەرىن دى ۋەگەرىيە ناڭ رۇننامىنى و گروپى دى ھەمى رۇ رۇننامىنى دويىرنا كەتەنە (Kaya, 2012: p83).

رۇ ۋىزى ديار دىت كۆ بى دىرنا ھىيا سالىن نۇتان و ھەكۇمەتنى دويىڭ ئىك، رۇننامە جەمھۇرىيەت بى سەھىيەسەرىيا ئىلەن سەلچوكى و خۇدانىيا ئىتەزى رۇ لىن ۋەققا جەمھۇرىيەت دويىرنا ل سەھىيە ھەندى كىيە كۆ بى لايەنە خۇ بى پارىزىت و پتر لايەنەككى ئۆتۈش سىيىنى بىگىرنا دىگەل پىدەگىرى كرن ل ھەيلىن نەتەۋەنى و بىنەمەلەن كۇمارى و ئىك پارچەيە ناڭا توركىيا.

3. سەھىيەلەن خەلەككى ھەتتا كورستانا عىراقى ل سالا 1991 ئى دى رۇننامە (جەمھۇرىيەت) دا:

پىشى عىراقى بىرارا داي كۆپتى داگىر بىكەت و ل 3 تەباخا 1990 ئى بىچە ئىلەن، (30) ۋەلاتان ل 17 كانۇنا دويى 1991 بى سەركەشەيە ئەمەرىكا ئوپەراسىيونا لەشكىرى ياكى بى ناڭى گەردەلولا بىبابانى (عاصفة الصحراء) ل دىزى عىراقى دەسپىكەرى، لەشكىرى ھەڭكەكەمىيانا ل 28 شىۋاتتا 1991 شىيا عىراقى بىشكىنىت، رويدان ل باشۋورى عىراقى بەزى چىنۋون و پترىيا شىيەيان ل باشۋورى سەھىيەلەن كۆرۈشەككى ئەگەرى رەڭنىيا بى كۆم ياكى سەربازان پالپىشى بۇ ۋان چىنۋون، كۆ بى سەھىيەلەن رابىن. (تەرىپ، 2013: 337-338). بانگەۋازىيا (جورج بوش George Bush 1989-1993) سەۋكە ئەمەرىكا ل 29 شىۋاتتا 1991 ئى بۇ خەلەككى عىراقى كۆ بى سەھىيەلەن رابىن. لەۋمازى سەھىيەلەن بى سەركەداتىيا ئەنچەمەن بىلەن شۇرەشا ئىسلامىيا عىراقى بى پىشەنەقانىيا ئىرانى ل دەڭەرا (عمارە) و بەرەڭ (بەسرا) و جەننى دى دەسپىكە. (عبدالله، 2015: 218). ل 2 ئاداردا 1991 ئى بىرارا (686) رۇلەن ئەنچەمەن ئاساسىيە ياكى سەھىيە نەتەۋىن ئىككىگىرنا ۋە ھاتە دان و تىندا مەرج دانان، كۆ دىت عىراقى رەزەمەندىن ل سەھىيە بەرى راگەھاندە ناگىرەستى و پىدەقىيە عىراقى ۋان ھەر دوازە بىرارىن ئەنچەمەن ئاساسىيە پەسەندە بىكەت، ئەۋرىن پىشتر دەربارى كۆپتى دىن و ۋەزىر دەڭەرا بى عىراقى (طارق عەزىز 1936-2015) ئەۋ ھەمى بىرارا ل 2 ئاداردا 1991 ئى پەسەندەككى، و ل كى ئادارنى ئەنچەمەن سەركەداتىيا شۇرەشى ياكى بەسسىيا بى ھەمى ئەۋ ياساين پەيۋەندىدار بىلەن گىرنا كۆپتى بى عىراقى ۋە ھەلۋەشەندىن، و ل سەھىيە قەربۋوكرن و زىراندەن سەھىيە و سامانى كۆپتى رازىيۋون، ئەڭ كارۋەدانىن عىراقى بەرامبەرى كارەساتا شەرى كەندەقانى و لىكەندەڭە ۋە شاشىن سەدامى كرن، دى ئەنچەمىن سەھىيەلەن ئاداردا 1991 ئى ل عىراقى دەسپىكە. (مار، 2011: 377-387).

يا ژ ھەزىيە يېزىن (بەرھەن كوردستانى) ھەر ژ دەستىيەكا داگىركنا كۆپتى ل 3ى تەباخا 1990ى د بەيانا خۇدا يېشىنىيا دەستىيەردانا دەولى و ھەرىي كىرەو. لەوما ژى بەرھەن ل چىريا دووى ھەمان سال چەند كۆمبەون ئەنجام دان و برىار ھاتە دان بۆ ھەمى لايەنن ئەندام د بەرھەن دا، دەست ب يېشىنىانا شانە و چەكدارا و مەفرەزەيىن يېشمەرگەى بۆ دەفەرىن جودا يېن كوردستانى ب ھەنن (مستەفا، 2008: 102).

سەرھەلدا خەلکى باشوورى عىراق باندورى ل باشوورى كوردستانى ژى کر، ل وى دەمى تېمىن شەكەستىن خوارى يېن لەشكرى حكوومەتا عىراق ب فەگەراندنا باژىرىن سەرھەل ل باشوورى عىراق د مژويل بوون، د ھەمان دەمدا ل كوردستانى ل 4 ئادارا 1991ى بزاڤ و لقين ژ خەلکى باژىركى (چوارقۆرنە) ل نيزىك رانىي دەستىيەكر. ئىكسەر فرەقا 24 يا سۆيايى عىراق ب تەق و ھىزىشكرن كەفتەگيانى خەلکى. (عبدالواحد، 2022: 26-27). ل رۆژا دويشدا ل سېندەھىيا 5ى ئادارى 1991ى خەلکى رانىيە يا (دەفتە باكوورى رۆژئافان سىلپانى) ب ھەمى تەخىن خۇفە دەست ب خۇيىشانانان کر. ھەمى خۇيىشانانان ب ئىك ب ئىك دەنگ ھەوار دکر (بۆى گەل... ھىزى گەل... حوكرانىيەق بۆ گەل) ھەتا دەمژمىر 3:30 ئىقارى باژىرى رانىي ب تەمامى رزگاركرن. ل رۆژىن دويشدا سەرھەلانى ھەمى باژىرىن كوردستانى فەگرتن و ل 7ى مەھى باژىرى سىلپانى ژلايى ھىزىن كوردستانى فە ھاتە كۆنترۆلكرن، و 11ى مەھى ژى باژىرى ھەولنرى، و ل 14 ئادارى ژى باژىرى دەھكى. ھەتاكو 21ى ئادارى پترىيا دەفەرىن كوردستانا باشوور فەگرت و شىان بۆ ماوى چەند رۆژان باژىرى كەركۆكى ژى كۆنترۆل بکەن لى (سەر بازگەھا خالدا) ل رۆژئافان باژىرى نەھاتە گرتن و ھەندەك دەفەردارىن كوردان يېن سەر ب پارىزگەھا موسل و دىالا و تكرىتى ژى فە ھاتە كۆنترۆلكرن. (قادر، 1994: 154).

رۆژناما جەھرىيەت سەبارەت سەرھەلدا كوردستانى و عىراق ل كى ئادارى ل ژىر مانىشنى "ل عىراق سەقاين شەرى ناخەو". گۆتارەكا تۆچەي بەلاڤكرىيە و د مانىشنى لاوەكى ژى ئاماژە ب ھەندى كرىيە، دژەرىن سەدام حوسىنى پىشتى چەند رۆژىن خۇيىشانانان و سەرھەلانى گەھىشتىنە بەغدا و ل بەغدايا پايتەخت ژى كرتىن كرتىخانەكى ئازاكرىيە. ل درىژاھىيا تۆچەيدا ھاتىيە، كو شىيەيان باژىرىن خۆ يېن پىرۆز نەجەف و كەربەلا رزگاركرىيە، جەلال تەلەبانى يى سەركردى كورد ژى دياركرىيە: ل (چوارقۆرنە) چرىسكا سەرھەلانى دەستىيەكرىيە و باژىر ھاتىيە كۆنترۆل كرن. دىسان رۆژنامى ھەلوپىستى وەزارەتا دەرڤە يا ئەمرىكا دياركرىيە و دىژىت نەرازىبووئىن عىراق 9 باژىر فەگرتىيە. (Cumhuriyet, 6/3/1991: 23901).

سەبارەت سەرھەلدا خەلکى ھەرىا كوردستانى رۆژناما جەھرىيەت د درىژاھىيا ھەمان دەنگۆباس دا شىسايە: سكرتيرى پارتا ئىكەتيا نىشتىيانى يا كوردستانى (جەلال تەلەبانى) دياركرىيە، مە باژىرى ھەولنرى يى 900 ھزار كەسى ل ژىر كۆنترۆلا حكوومەتا عىراق دەرىئىخستىيە. تەلەبانى ب تەلەفۇنى ل شامى بۆ ئازانسا فرانس پرىس AFP ناخەتە و گۆتە: ھەولنرى و باژىرىن دەرڤە ھاتىيە رزگاركرن. " (Cumhuriyet, 6/3/1991: 23901).

رۆژناما جەھرىيەت ل رۆژا دويشدا ئانكو 7ى ئادارى ل ژىر مانىشنى "كورد ل باكوورى يى گھاشتنان دكەن". بەردەوامى داىيە دەنگۆباسى سەرھەلدا عىراق و خەلکى كوردستانى. سەبارەت نەرازىبووئىن عىراق ل باشوور و نافەراست رۆژنامى ئاماژە ب وى يەكى كرىيە، سەرھەلانا شىيەيان ل باشوور لەزاتىيا خۆ ژ دەستىيە. ھەروەسا دياركرىيە پارىزەرىن كۆمارى كۆنترۆلا باژىرى بەسرا ب دەستە ئىنايەفە. رۆژنامى دياركرىيە: ژ سەدەمى بووېرىن رۆژىن بوورى ل عىراق سەرۆكى عىراق سەدام حوسىنى، وەزىرى ناخەو (مەھمەد عبدولەھاب) ژ پۆستى وى دوپرى ئىخستىيە و ل ھەمى وى (عەلى ھەسەن ئەلمەجىد) دانايە، كو كەسى نافەرى ب كارىن تۆند يى بەرىياسە و ل سالا 1988ى سەركرداتىا ئۆپەراسىيەنى كرىيە ل باكوورى ل دژى كوردان. (Cumhuriyet, 7/3/1991: 23902).

سەبارەت يېشىانن سەرھەلدا خەلکى ھەرىا كوردستانى رۆژناما جەھرىيەت د تەمامى دەنگۆباسى خۆ دا دياركرىيە، پىشتى جەلال تەلەبانى دوھى ئەوېك دياركرى كو ئەربىل كۆنترۆل كرىيە، چاڤ ھەمى كەتىنە سەر باكوورى عىراق، ژىدەرىن كورد دياركرىيە، كو زىدەبارى ھەولنرى، سىلپانى و چوارقۆرنە و رانىيە و دارەتوو و خەبات ژى ب تەمامى كەتىنە ژىر كۆنترۆلا كوردان. ئازانسىن تۆچەيان دىژن دناڤەرا گروپپىن چەكدارىن كورد و حكوومەتى شەر پەيداىوېيە، ھەروەسا ژىدەرىن كورد ل لەندەن ديار دكەن، كو دەستەلەتا سەدام پىكولى دكەت كۆنترۆلى ل سەر باكوورى ژى ب زىرىنىت. (Cumhuriyet, 7/3/1991: 23902).

رۆژنامى ئاماژە ب تۆچەين رادىؤيا دەنگى كوردستان داىيە و وەھا ژى فەگۆھاسىتەيە: "خەلکى مە شۆرەش دەستىيەكرىيە". رۆژناما جەھرىيەت دىژىت: ل گۆرەى تۆچەين BBC ل ھەولنرى شەرى د ناڤەرا ھىزىن كوردى و عىراق دا ب سەركەتتا كوردان ب دووماھى ھاتىيە. باژىرى رانىيە يى ل رۆژئافان ھەولنرى ب تەمامى ھاتىيە رزگاركرن. (Cumhuriyet, 7/3/1991: 23902).

د تەمامى تۆچەين رۆژنامى دا ھاتىيە: رۆژا دوو شەمبى 4ى ئادارى شەرى ل ھەولنرى دەستىيەكرىيە و ئەوژى پىشتى كو پۆلىس و ھىزىن پارتا بەس پىكولىكرىيە ب زۆرى پىچە ناف خەلکى و ھەندەك چەكدارىن قاچاخ بگرن، بووېيە ئەگەر خەلکى رىگىرى ل وان كرىيە و نەرازىبوون ل دويڤ خۆ ئىنايەنە و بووېيە ئەگەر ل كولان و جادەيان ل دژى سەدام حوسىنى درۆشم پىننە گۆتن. دىسان رۆژنامى سەبارەت سەرھەلانى ھەم داىيە داخۇيانا شىخ ئەبو ھەيدەرى ئەندامى ئەنجومەنى شۆرەشا

ئىسلامىيەتتىكى ئىرانىيە داخۇيانىيەك دايە و گۆتپە: پىشتى دوهى ل كەركوك و رانيە و چوارقورنە ل دژى حكومەتتىكى نەرازىيەتتىكى چىيويىن شەر دناقەرا چەكدارىن ئىسلامىيەتتىكى رويىدا و شەرپىن بەردەوامە. (Cumhuriyet, 7/3/1991: 23902).

ل قىزى گەر ھەقەركەنەكى دگەل ژىدەرىن ھەربى و كوردى بىكەن ھەقەركەنەكى د تۆچەين رۇژناما جەھەتتە دياردەيت، دەمى د تۆچەين كى ئادارى ژ زاردەقنى جەلال تەلەبانى ھەقەركەنەكى كۆتۈرۈلگەن، ئەقە و ل دەمەكى، كۆل گۆرەي ژىدەرىن كوردى ل 7 ئادارى باژىرىن سىلىيانە ھاتىيە كۆتۈرۈلگەن و ل 11 ئادارى، ئانكو پىشتى چوار رۇژان باژىرىن ھەقەركەنەكى كۆتۈرۈلگەن. لى ل گۆرەي تۆچەين رۇژناما جەھەتتە ئىكەم چرىسكا سەرھەلدا كوردستانى ژ باژىرىن (چوارقورنە) دەستىپىكەيە و دويىدا گەھشتىيە باژىرىن رانيە.

د بەردەوامىيە تۆچەين سەرھەلدا كوردستاندا د بەھسنى سەرھەلدا خەلكى كوردستاندا گۆتپە: (جەلال تالەبانى) سىكرىتىن پارتا ئىكەتتا نىشپاندا كوردستاندا داخۇيانەكى دا بۇ ئانسا فرانس پرىس AFP دياركەيە كۆل و د شەرپەقچونا دا جىنرالەك و 43 ئەفسەر دەستەسەركەيە، تەلەبانى دايە خۇياكرن: ھەر ژ مەھا كونيە دوو يا ھەمان سال ۋەرە مە ۋەك (بەرەين كوردستانى) و گروپىن ئوپوزىسيۇنا عىراقى چەند كۆمبۇن كەيە و مە ۋەك بەرەين كوردى ب ھىزا 24 قە روى ب روى ھىزىن عىراقى بووينە و جىنرالنى عىراقى (عبدالمەجىد عەباس ۋاھىد) دگەل 43 ئەفسەرەن ئىخسەركەيە. (Cumhuriyet, 8/3/1991: 23903).

د رۇژناما جەھەتتە ھاتىيە ل ژمارا خۇ يا 9 ئادارا 1991 ئى دا ل ژىر مانىشتى: "دژەرىن سەدامى دى ل بەرۋى كۆمبۇن". رۇژنامە دىيىت: بەردەوامىيە سەرھەلدا دژى سەدام حوسىن ل باشور و باكورى عىراقى كۆمبۇن و مەترسىيا پارچەبوونا عىراقى و دووبارە بكارىنانا چەككى كىيائى زىدەركەيە. پايتەختىن رۇژنالا و ئەقەرە زى ل نىزىك دويىچونا پىشتەكەن دگەل ل گۆرەي پىزىننىن ژ ھەندەك ژىدەرىن ئەقەرەيا پايتەخت گەھشتىيە مە ئەو دياركەيە، كۆل ھەر پارچەبوونەك ل عىراقى روى بەدەت ئەم دىدەقان نامىن. ھەروەسا ھاتىيە زانن كۆ ھىزىن دژەرىن سەدامى بگرە ژ ئىسلامى و كورد و كۆمبۇنستان دى ل بەرۋى پايتەختى لوبنانى كۆمبۇن. ئەقە كۆمبۇنە زى ژ لايى ھەر سى دەولەتنى عىراقى و سۇرىن و توركى ژ نىزىكە دەيتە چاقدىرىكرن. (Cumhuriyet, 9/3/1991: 23904).

د رۇژنامى دا ھاتىيە: كوردىن باكورى عىراقى كۆ ژ 17 مىليون ئاكنىچىن عىراقى رىزا 3.5 مىليون كەمىنەيەكى پىك دىن، دياركەيە كۆ چار باژىر ل باكورى كۆتۈرۈل كەيە، ئەقە چەندە ژ ژلاين ئەقەرەقە ژ ھەردو لايىشە ب دىلگرا قە ھاتىيە دىت. ھەندەك دەستەلاتدارىن سىياسى دىن، كۆكەتتا سەدام حوسىننى ژ پىتەمەت ئاشتى يا دەقەرى و پەيوەندىن ئەقەرە و بەندا يا فەرە لى گەر رىكى ل بەر پارچەبوونا عىراقى قەكەت يان زى ئەگەرى دووبارە ترسا بكارىنانا چەككى كىيائى جەننى دىلەنگىيە. ھىزىن لەشكرى يىن توركى سەبارەت تىكچوونا ئىكپارچەيا ئاخا عىراقى بۇ دەمەكى دىرژ دىدەقان نامىن. رۇژنا دەستەلاتدار پىدقەيە يىنى رۇژنا خويىن ب گرەنە بەر رىكارىن ئابورى ھىتە لادان. (Cumhuriyet, 9/3/1991: 23904).

دىسان د رۇژنامى دا ھاتىيە: يا پىشپىنى كەيە پايتەختىن دەولەتنى رۇژنالا كۆ ب تايەقنى يىن نىزىكى سەركەتتا پارتا ئىكەتتا نىشتەيا يا كوردستانى نە، دگەل پارتىن دى يىن كوردى ل كۆمبۇن بەرۋى ل ھىشا وى يەكىنە ل دۆر ئەنجامىن سەرھەلدا ناخۇل ل باكورى عىراقى و ھەر پارچەبوونەك ۋەلاقى يان سەرخۇبوونەك دەرئەنجامى سەرھەلدا پەيدا دىت دى بەرۋى دەنە ھەلوپىستى پايتەختىن رۇژنالا. دىلۇماتىن يىانى دىيىن: پىشتى ھەقەيىنن تەلەبانى دگەل واشتۇن و لەندەن و پىشتى دىالۇگا دگەل ئەقەرە ئەو يەك پى ھاتىيە راگەھاندن، كۆ نە ھىزىن ھەقەيەن ئەزى توركى لەشكرى وى چاقتاناندن ل سەر تىكچوونا ئىكپارچەيا ئاخا عىراقى ناكەن. ھەر د رۇژنامىدا ھاتىيە، كۆ ژ لايەكى دىشە پىشتى كۆ تۆچەين رزگارنا ھەقەركەنەكى ژ لايى تەلەبانى قە ھاتىيە راگەھاندن، ئەقەرە يىنى ھەلوپىستىيە، ل گۆرەي كۆتتا دىلۇماتەكى: تۆچەين دووبارە بكارىنانا چەككى كىيائى ژ لايى عىراقى جەننى دىلگرايا مەيە و مە ئەقەت چ ھەلەچەيىن نوى روى بەدەن. (Cumhuriyet, 9/3/1991: 23904).

دىسان ل داويى رۇژناما جەھەتتە ئامازە ب گازىيا رادىويا دەنگى كوردستان ئازاد يا ل قەزاقستانى پەخشى دكەت كەيە و دىيىت: رادىويا كوردى گازى ھەمى كوردان دكەت چەككى دژى رۇژنا سەدام حوسىننى ھەلگەن. ھەروەسا ئەو يەك دياركەيە: ھىزىن ھىزا چەكدارا ئوپوزىسيۇن ل عىراقى كۆ ھىزىن پىشەمگەيە ژ ھىزىن بەسىيان، كۆ ھەر كورد ب خۇنە ب رىژەك زىدە گەھشتىيە رىزىن وان و بۇ شەرى د ئامادەنە. ل گۆرەي پىزىيان لەشكەرىن كورد، كۆ رىزا 20% يا لەشكرى عىراقى پىك دىننى پىشكەك ژ وانا پىشكەك د سەرھەلدا دا كەيە ل دژى رۇژنى. (Cumhuriyet, 9/3/1991: 23904).

رۇژناما جەھەتتە د ژمارا خۇدا يا ل رىككەقتى 10 ئادارا 1991 دەربارەي بەردەوامىيە بوويەرىن سەرھەلدا خەلكى ھەرنى كوردستانى ل ژىر مانىشتى "كورد ژ باكورى يىن گەشتا دكەن." بەھسنى رەوشا عىراقى ب گشتى و بوويەرىن كوردستانى ب تايەقنى كەيە. د رۇژنامى دا ھاتىيە: كوردىن كۆل دژى سەركەيى عىراقى و رۇژنا وى سەرھەلدا ئەو يەك خۇيا كەيە، كۆل وان باژىرىن ئىخسەتتە ژىر كۆتۈرۈلا خۇ پىكەھىن خۇ مۆكتە لى كەيە. د بەلاقەكەكى دا كۆ ژ لايى ھىزىن ئىككەرتى يىن كوردى ھاتىيە بەلاقەكەن، كۆ عىراقى ب ھەلىكۆپتەرى ھىزىن كەيە سەر باژىرىن سىلىيانى. د ئەنجامى وى ھىزىنى زى دا 12 كەس ژ خەلكى سەيل

بووينە قۇربانى و ژمارەكەگەلەك ژى بىرىندار بووينە، (بەرەن كوردستانى) ئەو يەك ژى دايە دياركەن، كۆزىلى سىلپىننى چەند باژىرىن دەرۋەرە جىن ئاكتىجىبوونى ھاتىنە كۆتۈرۈلگەن. ھەر د بەلاڧۇكى دا ھاتىە كۆمۇجىن ھاتىنە كۆتۈرۈلگەن: (رانىە، قەلادىزى، چوارقۇرنە، حاجى ئاوا، شارەزۇر و دەرەندىخان) و ھەرۋەسان والىن چوارقۇرنە دگەل چەند كەسىن ژ عىراقى ئىخسىر گرتىنە. (Cumhuriyet, 10/3/1991: 23905).

رۇژنامى پالېستىيا كوردىن دىئاف لەشكرى عىراقى دا بۇ سەرھەلدى ژى ب خالەكە گىرگە دياركەل كۆرەى رۇژنامى: چەند ژ كوردىن ئاف رىزىن لەشكرى عىراقى ژى گەھىشتىنە رىزىن وان و ئىزىكى يىتچ ھزار ژ سەرەلدىن عىراقى خۇ رادەستىكرىيە و ژمارەكە زۇر ژى رەڧىنە. (Cumhuriyet, 10/3/1991: 23905).

ھەرۋەسان ئىك ژ بەردەڧكىن گروپەكى دى يىن كوردى دايە دياركەن، كۆ باژىرى شەڧلاو ھاتىە كۆتۈرۈلگەن. ھەرۋەسا ژ ھىزىن كوردى يىن سەرەكى يىن دىزەرىن سەدام حوسىنى ژ وانا پارتىا دىموكراتا كوردستانى راگەھاندىيە، كۆ وان باژىرى ھەلەپچە يىن ل باكورى رۇژتافىن وەلاقى كۆتۈرۈلگىيە. ھەرۋەسان نوينەرى پارقى ل پارس (جەغفەر گۇلى) راگەھاندىيە، كۆ باژىرى كەڧن و نوى يىن ھەلەپچە كەتتە ژىر كۆتۈرۈلە ھىزىن وان و پارىزگەھىن سىلپىننى و ھەولەزى ژى سى جىن نوى كەتتە ژىر كۆتۈرۈلە ھىزىن كوردى. (Cumhuriyet, 10/3/1991: 23905).

ل ژمارا رۇژا 11ى ئادارا 1991ى دا رۇژنامە جۇمھۇرىيەت ب مانىشتى "شەر و پىنكادانن ئافخۇيا عىراقى ب ھەمى گەرمىيا خۇڧە د بەردەوامى، كورد ژى يىن بەرەڧ كەركىكى دىچن". رۇژنامى ئەو يەك دىياركەيە، كۆ كوردان ل باكورى عىراقى پترىا باژىران ب دەستخۇڧە ئىنابىيە. ھەرۋەسا رۇژنامى وەكى ژ ئاژانسا تۇچە يا ئىرانى IRNA وەرگىتى، دىياركەيە، كۆ كوردان ل باكورى خەلىڧان، ھەرىر، كەرى، كەلار، و باژىرى مەسەف سەلاھەدىن ل ئىزىك ھەولەزى دگەل باژىرى كۆرى و كەمپا بەستۇرە يا ئاوارەيان ژ لايى خەلكى ھاتىنە كۆتۈرۈلگەن. ئاژانسا ئىران ب پىشت بەستىن ب سەرۋىكى ئىكەتتە نىشتىيانى يا كوردستانى (جەلال تالەبانى) ئەو يەك دىياركەيە، كۆ سىنورى پارىزگەھا پتر 80% ھاتىە رىزگار كەن و دىئافەرا خەلكى دەڧەرى و ھىزىن (سەدام حوسىن) شەر و پىنكادان د بەردەوامى، ئاژانسا ئىران ب پىشت بەستىن ب ھەمان ژىدەر دىياركە كۆ باژىرى سىلپىننى ژى ب تەمى كەتتە دەستى سەرھەلدىران. (Cumhuriyet, 11/3/1991: 23906). يا ديارە رۇژناما جۇمھۇرىيەت د قەڧگۇھاستىنا بووينەرىن سەرھەلدىندا پتر شىتەستىن كرىيە سەر ژىدەرىن راگەھاندان جىيانى و ب ئاوايەكى مەيدانى ل ئاف ھەمى بووينەرىن نەبوويە، لى پىشتى سەرھەلدىنى و ژ ئەنجامى باندۇرا وى ل سەر پىشتەتەن دوىڧا ئىدى رۇژنامى ب ئاوايەكى مەيدانى رۇمالا بووينەرىن كرىيە.

د بەردەوامىيا پىشتەتەن ھەرىا كوردستانا عىراقى د سەرۋەندىن سەرھەلدىن رۇژناما جۇمھۇرىيەت رۇژ بۇ رۇژى گىرگىدانا خۇ بۇ كوردستانى پتر لىكرىيە و ژمارا خۇ يا 12ى ئادارى دا بەحسى سەرەدانا سەرەكە كورد (جەلال تالەبانى) كرىيە كۆ د رىئا خۇ دا ل دوىڧ داخۇازىيا سەرۋىك كۇمارىيا توركى چوويە ئەڧەرە و دگەل دىلۇماتىن سەرۋىك كۇمارىيا توركى كۇمبويە، د رۇژنامى دا ھاتىە: پارتىا دىموكراتا كوردستانى ب سەرۋىكەتيا (مەسعود بارزانى) نوينەرى خۇ (مەسعود دزەبى) فرىكرىيە ئەڧەرە و ژ پىخەمەت پىشكەرىيى د كۇمبونا شەندى سەرۋىك كۇمارىيا توركى دگەل جەلال تالەبانى دا. د بەرىيەرى ئىككى يىن رۇژنامى دا ب مانىشتى سەرەكى شىسە: "گۇتۇپىژ دگەل كوردان". رۇژنامى خۇياركەيە، كۆ سەرۋىك كۇمارىيا توركى تۇرگۇت ئۇزال پىشتى داخۇايەكى بۇ رۇژنامەفانان بەحسى كۇمبونا دىلۇماتىن كۇمارى دگەل سەرەكەدىن كورد جەلال تالەبانى و نوينەرى مەسعود بارزانى كرىيە. (Cumhuriyet, 12/3/1991: 23907).

د رۇژنامى دا ھاتىە، كۆ ھەڧتىيا بۇرى پىشتى وان پىشتەتەن ئافخۇيى ل عىراقى و ب تايەت باكورى وى (كوردستانى) پىشتى پىرسىيارەك رۇژناما جۇمھۇرىيەت بۇ (تۇرگۇت ئۇزال) سەرۋىك كۇمار ب ڧى ئاواي بەرسڧدايە: "ما خەلەتە ئەم دگەل وان گۇتۇپىژان بىكەين؟ ل وىرى ل باكورى عىراقى ھەر تىشتى روى بدەت ژ نىزىكە پەيوەندى يا ب مەژى ڧە ھەى. پىڧىشە ئەم بىيە ھەڧال. گەر ئەم دگەل بىيە دژمن ھەندەكەن دى دى ئەوان ل دژى مە بكارىين". دىسان د رۇژنامى ھاتىە، كۆ نوينەرىن وان پىخەمەت پىشتەتەن بوونى ژ ھەندى، كۆ ئەوا ل باكورى عىراقى روى ددەت چ گەڧ بۇ سەر توركىا و ئىكپارچەيا عىراقى نەين. ل دۇر ڧىزى رۇژنامى ھۇسا خۇياركەيە: سەرۋىك كۇمارىيى سۇزا پىشتەڧانى و ھارىكارىيى دايە سەرەكەدىن كورد ب مەرجەكى چ مەترسى و گەڧ بۇ سەر توركىا نەين. (Cumhuriyet, 12/3/1991: 23907).

ھەر ل دۇر بابەتى كۇمبونا دگەل سەرەكەدىن كورد رۇژناما جۇمھۇرىيەت د بەرىيەرى ئىككى يىن ژمارا خۇ يا 13ى ئادارى دا ب مانىشتى سەرەكى ھۇسا شىسە: "پىشتەڧانى بۇ تالەبانى". رۇژنامى بەحسى كۇمبونا (جەلال تالەبانى) و سەرۋىك كۇمارىيا توركى كرىيە. د رۇژنامى دا ھاتىە، كۆ توركى سۇزا پىشتەڧانىيى دايە رىكخراو و گروپىن دژى سەدام حوسىنى خەبەتەن دكەن و پىشتى كەتتە سەدامى بۇ ھەر سىستەمەكى فېدالى و دىموكراتى ل عىراقى د رازىيە. رۇژنامى ئامازە ب گۇتتا جەلال تالەبانى دايە و ب ڧى ئاواي شىسە: "مە بىتى پىشتەڧانبا سىياسى ژ توركى خواستىيە و وان ژى سۆز دايە". (Cumhuriyet, 13/3/1991: 23908).

د ھەمان ژمارەدا رۇژنامى ئامازە ب سى خالىن رىككەڧتىن كرىيە، كۆ دىئافەرا كوردا و توركىا ھاتىنە گۇتۇپىژ كرن. رۇژنامى ئامازە ب وى يەكى دايە، كۆ ئەمىركا براڧىن خۇ چر كرىنە ژۇ ھەندى كورد و (تۇرگۇت ئۇزال (1993-1989) رىك بىكەڧن. وەكى ديار ئەمىركا ئافەينكارى كرىيە، كۆ كورد و (تۇرگۇت

ئۆزى ل دى سەدام حوسىن بىنە ئىك ھەلويست و ھەر ھارىكارىيەكە خۇراكى و سىياسى بېتە گۆتۆيۆزكەن. د رۆژنامى دا ھاتىيە، كۆ نوپەرى مەسعود بارزانى (مخسن دزەينى) ل ئەنقەرە چەندىن چاڭپىنكەن ئەنجام داينە و د شىياندايە سى خالىن رىككەفتنى بېنە دياركەن ئەوژى :-

ل دووماھىك ديدارن كورد و توركان ل ئەنقەرە پايەخت ژ پىنخەمەت بەرقەرار كونا تاشتىن ل رۆژھەلاتا ناڧىن و لادانا (سەدام حوسىن) ژ پۆستى وى و ژ بۇ بىجە ئىنانا مافىن بىنەرمى يۆن كوردان ل عىراقى ب ئاوايەكى بگەھىتە (ئوتونومىي) د چارچوڧى رۆژىمەكە ديموكراتى يا سىستەماتىك دا گەھىشتىنە رىككەفتنى.

توركا بىن ھەلويست نامىنىت و يا بەرھەفە ھەر ھارىكارىيەكە مەوڧى چ خۇراكى بىن ژى چ تەندروستى بىت داين بگەت.

ئەنقەرە سۆز داينە كوردان د چارچوڧى پلاتفۆرما نىڧ دەولەتى دا توركا پىشتەفانىا كوردان ل عىراقى بگەت. (Cumhuriyet, 13/3/1991: 23908).

يا ديارە ئەف ھەڧدېتىن ھىكۆمەتە توركى و سەرۆك كۆمارىن دگەل سەركەدىن كورد ب تايەت جەلال تەلەبانى د مەيدانا سىياسى يا توركى بويە جىھى رۆژھەت، رۆژناما جەھرىيەت ژى ئەف چەند د بەرپەرىن خۇ بىن ژمارا نوى دا ل رۆژا 14 ئادارى ب مانىشتى: "ئارپشا تەلەبانى". خۇيا كرىيە. د رۆژنامى دا ھاتىيە، كۆ ئالىين سىياسى پىشتى كۆمبۆنن توركان ل گەل جەلال تەلەبانى و كوردان ئىخسەتەنە چەندىن بويچوونىن ژىكجودا. ژ وانا ترسا پەيدار كونا ھىشيارىيەكى ل جەم كوردىن توركى و دىسان پەيوەندىن وان بىن نېنى دگەل پارتا كاركەرىن كوردستانى (PKK). ژەر ھندى ژى د ژمارەيا دويشدا رۆژنامى ئامازە ب چاڭپىنكەنەكە جەلال تەلەبانى ل گەل ئازانسە ئەنادۆل AA يا توركى كرىيە، كۆ تىدا جەلال تەلەبانى دىڧت: ئەم دگەل توركا د كۆمبۆنن خۇدا گەھىشتىنە كۆدەنگەكى، كۆ يا فەرە ل عىراقى داوى ب دىكتاتورىيەت بېت و د چارچوڧى عىراقەكە ئىككەرتى دا چ فېدرال، كۆنقىدرال، بىن ژى سەرخۆيت، كورد بگەھەنە مافىن خۇ. سەرۆك كۆمار (تورگوت ئۆزال) ژى ڧى پەسەندەكەت. " (Cumhuriyet, 14/3/1991: 23909).

يا ديارە كۆ مەيدانا سىياسى يا توركى تووشى شىلقاندىن بويە پىشتى ڧان داخۇيانىن (جەلال تەلەبانى)، نەمازە پىشتى لېدوانا وى يا دەرپارە پارتا كرىكاران (PKK) گۆتى: "توركا پەكەكى وەك تېرۆرىست دىنىت، لى ئەم وەك رىكخراوەكە شۆرەشگىر دىينىن. گەر ھوون شەرى مللەت كورد بگەن و مافىن وان، خۇ زماڧى وان ژى ژى بىستىن. كورد ژى وەكى ڧى سىياسەتە وە دى داخۇازا مافىن خۇ كەن. " (Cumhuriyet, 14/3/1991: 23909).

د بەردەواميا پىشھاتىن سەرھەلانا كوردستانى دا رۆژناما جەھرىيەت د ژمارا خۇ يا 16 ئادارى دا ئامازە ب ھندى داينە كۆ سەرھەلدىن كورد گەھىشتىنە سنۆرى ئىبراھىم خەلىل و ل ھەمى بىگەھىن عىراقى ئالاين كەسك و سۆر و زەر بىلدىرىنە. د رۆژنامى دا ھاتىيە: ل خالىن نۆزىك سنورى دەنگى شەر و پىككادانن مەزەن ھاتىيە و ژمارەكە سەربازىن عىراقى خۇ رادەستى ھىزىن كوردى كرىيە. (Cumhuriyet, 16/3/1991: 23911).

رۆژناما جەھرىيەت د ژمارا دويشدا ئامازە ب وى يەكى كرىيە، كۆ كوردان مەزىتىن باڧىرى سىيى ل عىراقى مۇسل ژى كۆتۈلكرىيە، ئەف نۆچەيە ژى ب پىشتى بەستىن ب ئازانسە ئىرانى وەرگىتە و تىدا دياركرىيە، كۆ ياخىيىپىن كورد بەردەوامان ل سەر پىشەقچوونىن خۇ و مۇسل ژى كۆتۈلكرىيە. د ھەمان ژمارا رۆژنامى دا ھاتىيە، كۆ (سەدام حوسىن) د داخۇيانىيەكى دا بۇ رادىيۇا فەرمى داينە دياركەن: مە سەرھەلانا باشوورى كۆتۈلكرىيە و ل باكوورى كورد ل سەرھەلانى د بەردەوامان. ھەرەھەسان د رۆژنامى دا ھاتىيە: سەدام حوسىنى سۆز داينە رىفۆرمىن ديموكراسى و فرەجىزى ئەنجام بەدەت. (Cumhuriyet, 16/3/1991: 23911).

ھەر د بەردەواميا پىشھاتىن سەرھەلانا خەلكى كوردستانى دا رۆژناما جەھرىيەت ئامازە ب وى يەكى داينە، كۆ ھىزىن كوردى ل سنۆرى ئىبراھىم خەلىل ئالاين سىيى و زەر بىلدىرىنە و چەند بەرپەسەك ژ بەرپى پىشەمەگىن كوردى ھاتىيە (سلۆپى) و داخۇازا خۇراك و پىدڧىن تەندروستى كرىيە. د رۆژنامى دا ھاتىيە: ژ ئەنجامى بەردەواميا شەرۆ پەڧچوونان و ب تايەت پىشتى كۆتۈلكرنا (زاخۇ) و دەرگەھى سنورى ھىزىن كوردى بەردەوام داخۇازىيا دانا خويىن ژ خەلكى خۇ دكەن. بۇ ڧىژى چەند پىشەمەگەيەك ھاتەنە توركا و داخۇازا خۇراك و كەل و پەلەن تەندروستى كرىيە. د ژمارىن دويشدا رۆژناما جەھرىيەت ئەف يەكە ب راست دەرئىخسەتە و دياركرىيە كۆ ھەمى جىھىن سنورى ل زاخۇ ئالاين زەر بىلدىرىيە. رۆژناما جەھرىيەت بىلدىركنا ئالاين زەر ب رامانا داخۇازا كونا ھارىكارىن ژ توركان ل قەلەم داينە، لى وەكى دھىتە زانن ئالاين زەر بىن پارتى ديموكراتى كوردستانە و ژەرەكۆ پىترىيا خەلكى زاخۇ ژى لايەنگىرىن پارتى بوون، بىلدىركنا ئالاين زەر تى نىشانان كۆتۈلكرنا وى جىھى يە ژ لايى ھىزىن پارتى ڧە. (Cumhuriyet, 16/3/1991: 23911).

د بەردەمىيا پىشھاتىن سەرھەلانا كوردستانىدا، رۆژناما جەھرىيەت د ژمارا خۇ يا 20 ئادارىدا دياركرىيە، كۆ كەركۆك نۆزىكە ب تەمامى بگەڧتە ژىر دەستى كوردان. د رۆژنامى دا ھاتىيە، شەر و پىككادان د ناڧەرا دناڧەرا رۆژا سەدامى و ھىزىن كوردى د بەردەوامان و عىراقى بىزائى دكەت پىشتى كۆتۈلكرنا باشوورى ژ دەستى ياخىيووان، باكوورى ژى بىزىتەڧە، لى ھىزىن كوردى نۆزىكە ب تەمامى باڧىرى كەركۆك ژى كۆتۈرۈل بگەن. (Cumhuriyet, 20/3/1991: 23915).

رۇژناما جەمھۇرىيەت دى بايەتەكى سەرەكى ل ژمارا خۇ 21 ئادارى دياركريبە: ل گورەى ھەندەك چاڭكەنپان دياربويە ھارپكارپىن لەشكرى بۇ كوردان د توركا را دچن، د رۇژنامى دا ھاتىيە: (مەسعود بارزانی) رەتكرپە توركا چ ھارپكارپىن لەشكرى و مرۇقايتە پىشكىشى كوردان ل باكوورئ عراق كرىن. رۇژنامى ئامازە ب داخۇيانپەكا (مەسعود بارزانی) كريبە، كو داخواری نەتەوئەپىن ئىككىگرتى و خاچا سۇر يا ئىف دەولەتى كريبە و ژى خواستىيە: تا نوکە چ ھارپكارپىن لەشكرى و مرۇقايتە بۇ مە نەھاتىيە، ئەم داخواری ژ نەتەوئەپىن ئىككىگرتى و خاچا سۇر دكەين ھارپكارپىن ساخلامى و خۇراكى پىشكىشى مللەق مە بکەن". (Cumhuriyet, 21/3/1991: 23916).

ھەر ژ دەرەنجامىن سەرھەلانا كوردستانى و تىكچوونا رەوشا سىياسى يا توركى، رۇژناما جەمھۇرىيەت د ژمارا خۇ نوى دا ئامازە ب سەرەدانا (تورگوت ئۆزال) سەرۇك كۇمار بۇ (واشتنۇن) دكەت و ەكى ديار توركا ترس ژ سەرھەلانا كوردستانى پەيدا بويە و دقیت ھەلوپىستى ئەمريكا يى فەرمى بزانيت. د رۇژنامى دا ھاتىيە: (تورگوت ئۆزال) گرەنتيا پارچەنەبوونا عراق ژ (بۇشى) ۋەرگرتيە، لى ئەمريكا ئەو يەك ژى خواستىيە، كو توركا ھەمى ئاسانكارپان بۇ مافىن كوردى يىن سىياسى و كەلتۇرى بکەت، چ ل ناف توركى و چ ل عراق ژى. (Cumhuriyet, 21/3/1991: 23916).

ھەر د بەردەوامىيا پىشھاتىن سىياسى و سەرھەلانا خەلكى كوردستانى، رۇژناما جەمھۇرىيەت د ژمارا خۇ يا 23 ئادارىدا ئىسسىيە: سەرگەردىن كورد و ئۆيۇزسىيۇنا عراق گەھشتەنە باكوورئ عراق (كوردستانى) و ل وىرى سەرگەردايەتيا سەرھەلانى دكەن. ھەر چەندە ياخيويون ل باشوورئ عراق ئىزىكە ب تەمامى بېننە كونترۇلكرن، لى سەرگەردى كورد (جەلال تەلەبانى) دياركريبە: ھىشتا شەر و پىككادان د نافەرا ھىزىن پىشەمەگە و رۇژا عراق دا د بەردەوامن. د رۇژنامى دا ھاتىيە: (جەلال تەلەبانى) نامەك ئاراستەى سكرتيرئ گشتى يى نەتەوئەپىن ئىككىگرتى (UN) كريبە و داخوازا كۇمبونەكا بەز يا ئەنجومەنى ئاسايشى كريبە. تەلەبانى ژى خواستىيە، كو رى ل بەر كۇمكۇزىن حكوومەتا عراق بگرن و ژەروايويونا ئىنگەھى يا ژ ئەنجامى پەقاندنا كانىن پەترولى پەيدا دىن زيانەكا مەزىن خەلكى و دەورۇبەران دايە. رۇژنامى ئامازە ب گۇتتا تەلەبانى دايە: "ئەگەر عراق يا بەردەوام بيت ل سەر بكارىنانا بۇمىن ناپالم و فسفۇرى، ئەم ژى نەچرىن ھەردوو بەنداقىن دوكان و دەرەندىخان ب پەقىنن. د رۇژنامى ھاتىيە: مەسعود بارزانی سەرۇكى پارق دموكراتى كوردستانى دياركريبە، كو ھىزىن پىشەمەگى كوردستانى 95% ژ ئاھا باكوورئ عراق رزگاركرپە. ھەروەسان بارزانی گازى ھەمى ئۆيۇزسىيۇنا عراق دكەت ژ بۇ دامەزراندنا حكوومەتەكا كاتى ب فەگەرنە عراق. بارزانی ئەو يەك ژى دياركريبە، كو ھىزىن پىشەمەگەى تا نەب ھزاران سەربازىن عراق ئىخسەرگرتىنە و رەوش يا ئارامە. (Cumhuriyet, 23/3/1991: 23918).

پشتى رزگاركرنا كەركۇكى ژلاين ھىزىن پىشەمەگەى فە، رۇژناما جەمھۇرىيەت گرنگىيەكا مەزىن دايە سەرھەلانا باژىرى كەركۇكى. د رۇژنامى ھاتىيە: ژ زارى جەلال تەلەبانى فەگۇھاستىيە: باژىرى كەركۇكى ب تەمامى كەفتيە د دەستى ھىزىن پىشەمەگەى دا. ئەفەژى پشتى د نۆچەين ژمارىن پىشى دا دياركريبو، كو ھىشتا كەركوك نەكەتتە د دەستى كوردان دا، لى د ژمارا خۇ يا 27 ئادارى دياركريبە، كو كوردان ب تەمامى كونترۇلا باژىرى كەركۇكى كريبە و پشتى وىزى ئىدى پترىيا دەفەرىن كوردى ھاتنە رزگاركرن. گرنگى دانا رۇژنامى ب سەرھەلانا كەركۇكى ب وى يەكى دزفريت كو ھىمارەكا توركەنان ئاكجىين باژىرى كەركوك و دەردۇرىن وىنە. لەوماژى د چەند بايەتەكاندا د رۇژنامى جەمھۇرىيەت رزگاركرنا كەركۇكى ژلاين ھىزىن كوردان فە و خواندن و دەرئەنجامىن وى ل سەر دەفەرى و خەلكى توركەن يىن ئاكجىين كەركۇكى. (Cumhuriyet, 27/3/1991: 23922).

د ھەمان ژمارەيا 27 ئادارى دا رۇژناما جەمھۇرىيەت جەمھۇرىيەت (جەلال تەلەبانى) يىن سەرۇكى ئىكەتى نىشتىپان كوردستان دگەل رۇژناما دىر شىپىگەل DER Spiegel يا ئەلمانى. رۇژنامى تەكەز ل وى چاڭىنكەفتىن كريبە و ۋەرگىزايە توركىن و تىدا ھاتىيە: "كوردستان ب تەمامى ھاتىيە رزگاركرن، ھەروەسان كوردان ل بەر نىنە سەرنخو يا خۇ ۋەرگرن و ژ عراق جودا بىن، لى مافى مەيە د چارچووقى عراقەكا دموكرات دا مافىن خۇ يىن سىياسى ۋەرگىرن. سەبارەت ھەلوپىستى سەرۇك كۇمارى توركا (تورگوت ئۆزال) ژ زارى تەلەبانى فەگىزايە: "ئۆزال ژ دەولەتا كوردى ناترسىت، ھەرچەندە مەرەما مەژى ئەو نىنە، لى ئۆزال دزانيت مافى كوردايە د سەرنخو بىن. مە ۋەك كورد دقیت غوونەپەكا ۋەكى چىكوسلۇفاكيا دەولەتەكا فیدرال بۇ عراق پىشنىيار دكەين." (Cumhuriyet, 27/3/1991: 23922).

كا چەوا سەرگەفتنا سەرھەلانى يا بەز بوو ھوسا د ماوى چەند رۇژەكان دا تووشى شىكەستى ژى بوون. ھەرچەندە سەرھەلانا سەرگەفتەكا دەمكى بوو و چ ئارماخىن ستراتىژىيىن گرنگ ب دەستفە نەھىنان و شىيانىن پاراستنا دەستكەفتىن سەرھەلانى نەبوون، نەخاسمە پشتى تەپەسەرنا شىيەيان ل باشوورى، رۇژا عراق لەشكرى خۇ يىن سەردەميانە ب چەكى پىشكەفتى و بكارهينانا فرۇكىن ھەلىكوپتەر و چەكى زرىيۇش ھىرش كرە سەر كوردستانى و دماوى 48 دەمژىراندنا حكوومەتا عراق كەركوك كونترۇلكر. (عبدالواحد، 2022: 41) رەتكرنا ئەمريكا بۇ دەستىۋەردانى د كارۇبارىن نافخۇيىن عراق دا پتر ھىزىن كوردى بى ھىشى كرن، (محمد يوسف، 2020: 127). لەوماژى ھىزىن لەشكرى عراق دووبارە ل 31 ئادارى ھەولير داگىركر و ل 2 ى نىسانى ژى سلىيانى داگىركر. ھەرچەندە ھىزىن (بەرەينى

كوردستان) ل چەند جەھەت بىر يار دابو بەرھەت بىكەن، ب تايەت ل دەورۆبەرىن باژىرى دەھكە بەرھەت كرن و چەند شەھىد زى دان، لى ل دووماھىيە ھىزىن پىشمەرگە نەشيان خۇ ل بەر چەكى گرانى عراق بگرن و ھىزىن خۇ فەكىشەنە چىيان (عبدالواحد، 2022: 41-42).

رۇژناما جەھەت زى چەوا گرنكى ب نۆچەپىن سەرھەت ددا وەسا و پتر گرنكى ب شەكەستە ھىزىن كوردى ل كوردستان ددا، د ژمارا خۇ يا 29 نى ئادارى دا رۇژنامى ب مانىشتى سەرھەت شىسايە: "كوردان خۇ ژ كەركوكى فەكىشەنە". د رۇژنامى دا ھاتىە، ك ھىزىن لەشكەرى عراق پىشتى كۆتۈرلەكنا باشوورى ھىزىن خۇ ھەمى فەكىشەنە باكوور و دووبارە باژىرى كەركوكى كۆتۈرلەكرىيە. ھەروەسا رۇژنامى ئامازە ب ئاخىشتا بەرھەت كى ئىكەت نىشتىلەن كوردستان ل شامى كرىيە و پىشتراستكرىيە، ك ھىزىن پىشمەرگە خۇ ژ كەركوكى فەكىشەنە و ب دوپرىا دوو كىلومتەرن ل دەرقەى كەركوكى خۇ بۇ ھىزەكنا پىچەوانە بەرھەف دگەن. (Cumhuriyet, 29/3/1991: 23924).

دژمارە خۇ يا رۇژ 30 ئادارى دا رۇژناما جەھەت سەرھەت ب مانىشتى سەرھەت ئامازە ب داخووزىيەك مەسعود بارزانى داىە و دىاكرىيە: مەسعود بارزانى نوپەرى خۇ (محسن دزەبى) فرىكرىيە ئەنقەرە و داخووزا ھارىكارىيە ژ تورىكا كرىيە. د رۇژنامى دا ھاتىە: سەرھەت كورد مەسعود بارزانى ل دژى رۇژا عراق داخووزا ھارىكارىيە ژ حەكومەتە تورىكا كرىيە و نوپەرى وى ل 22 ئادارى دگەل راوېركارىن وەزارەتە دەرقە جىيانە و داخووزا ھارىكارىيە ژى كرىيە. لى ئەو يەك زى ھاتىە زانېن، ك حەكومەتە تورىكا ھارىكارىيە رەتكرىيە و دىاكرىيە كۆمارا تورىكا د فى رەوشى دا نەشەت پەيوەندىن خۇ دگەل عراق تىك بەت. (Cumhuriyet, 30/3/1991: 23925).

د ھەمان ژمارەدا ھاتىە: ئەمىركا ھەر ھارىكارىيەك بۇ ھىزىن كوردى ل عراق رەتكرىيە، ھەروەسا ئەمىركا دىاكرىيە، ك نەفىت ماينىكرى د كارۇبارىن نافخۇيا عراق دا بگەت، ئەف چەندە زى پىشتى پىشتەفانىا زارەكى دەھت بۇ ھىزىن چەكدارىن عراق ئەوېن ل دژى سەدام حەسەن و حەكومەتە عراق سەرھەلەين. رۇژنامى ئامازە ب نىگەرەنە مەسعود بارزانى و جەلال تەلەبانى داىە و ب زارى مەسعود بارزانى داىە دىاكركن: "ئەمىركا رىك داىە عراق چەكى گران وەكى فرۆكە و زىپۇشا ل دژى ھىزىن كوردى بكارىنەت، ئەفەزى راما نا ھەندى ددەت ك رىك داىە ئەوې كۆمكۇزىيا ل دژى خەلكنى شىل". ھەروەسا رۇژنامى ئامازە داىە ئاخىشتا جەلال تەلەبانى، ك داىە دىاكركن: "ھىزىن ھەفەپەمانان ل دەمى ھەستىاردا دەست ژ كوردان بەردان و رىك داىە ھىزىن عراق ب چەكىن گران ھىزىكوردستانى بگەت".

(Cumhuriyet, 30/3/1991: 23925).

پىشتى سەرھەلەنا ئادارا 1991 رۇژناما جەھەت ئىدى ب ئاوايەك بەرھەتەر بەرى خۇ داىە پىرسا كوردى ل عراق و بەردەوام رۇمالا پىشتەتەن ئەوې و دەرتەنجام و كۆمبۇونىن سەرھەت كورد ل تورىكا كرىيە، ھەچەندە بووېرىن سەرھەلەنا ب ئاوايەك مەيدانى رۇژنامى پىشتەتەن تىدا نەكرە و پتر ھەلوپىستەكى نۆچەپى بووې و ب پىشتەستە ب ژىدەرىن بىلانى بووېر فەگۇھاسىنە، لى ئىدى رۇژنامى ژ ئەوېرى پىشتە گرنكىيەك زىدە ب بووېر و پىشتەتەن پىشتى سەرھەلەنا داىە، ئانكو ئەم دىشتىن بىژىن سەرھەلەنا دەستىكا گرنكىيەك رۇژنامى بووېر ب پىشتەت و بووېرىن ھەرنىا كوردستانا عراق.

4. ئەنجام. رۇژناما جەھەت خۇدانا دىرۆكەك نىزى سەد سالانە و ژ ئاقدارەن رۇژنامىن دىرۆكەك تورىكايە ژ دامەزەندە كۆمارا تورىكا ھەت نا زى ب ئاوايەك رۇژانە يا بەردەوامە و تا نا پتر ژ 35 ھزار ژمارە دەرتىخسىنە. رۇژنامى ب دىرۆكەك گرنكى ب پىشتەتەن سىياسى يىن كوردستانى ل ھەر چار پارچان داىە.

سەرھەلەنا خەلكنى كوردستانا عراق ل بەرا 1991 وەچەرەخانەك گرنكى د دىرۆكەك كوردان و عراق دا. ب ئاوايەك راستەوخۇ زى باندۇرا وى ل سەر مەيدانا سىياسى يا تورىكا كرىيە و د رۇژنامە گەرىيا وىدا رەنگەدانا خۇ ھەبووې. رۇژناما جەھەت ژ ھەمى رۇژنامىن دى پتر گرنكى ب سەرھەلەنا خەلكنى كوردستانى ل بەرا سالا 1991 ئى داىە و رۇژانە ب چەندىن بابەتان جە داىە رۇمالا بووېر و پىشتەت و دەرتەنجامىن سەرھەلەنا د ئاف بەرپەرىن خۇدا.

رۇژناما جەھەت سەرھەلەنا كوردستانى بەرھەتە زىدەرىن دى كۆ ژ باژىرى (رانىە) د دەنە دىاكركن، لى ئەو ژ باژىرى (چوارقورنە) وەك ئىكەم چرىسكا سەرھەلەنا ددەتە خۇياكرن. ھەچەندە رۇژنامە د سەرھەلەنا ھەندەك باژىرىن ھەرىيى داكەتە شاشى دا، لى د بووېر و پىشتەتەن وى ب ئاشكرا و بەرھەف دناف بەرپەرىن خۇدا دىاكركىنە.

رۆژناما جهمورييهت تنى د ئادارا سالا 1991ئى دا ب 15 ژمارهيان ئاماژه ب بوويه ر و پيشهات و دهرئهنجامين سهرهلدانى كريبه. ديسان رۇلى (بهريى كوردستانى) و سهركردين كورد (جھلال تهلهبانى) و (مهسعود بارزاني) د پيشهاتين سهرهلدانى دا و گهشهكرنا وى و دانهنياسينا كينشا كوردى بۇ جيهان ب گرنگ نرخلانديه.

رۆژنامى ئاماژه ب گرنگيا سهرهلدانى كريبه وهك وهرچهرخانهكا گرنگ د ئافاكرنا قهوارهكى سياسى و وان پيشهاتين بووينه ديفاكسو و دهرئهنجامين سهرهلدانى خهلكنى كوردستانى. زندهبارى كو ترسا رۆژهقا سياسى يا توركى ژ وان كارقهدانين ديت ل باكوورنى كوردستانى و ل جهم كوردن توركا پيدا بن.

رۆژناما جهمورييهت وهك سازيهكا راگهاندين يا جيهان بوويه ئامرازهك بۇ گههشتنا تۆچهين سهرهلدانى كوردستانى بۇ ههمى جيهان، نهمازه ژهر تيرازا وى يا زنده، كول سهرانسهرى جيهان خواندهفائين خۇ ههبووينه.

5.ئىدەر:

ئىك:نامين زانكوي:

- ب زمانى كوردى

ئاراس عەبدولرحمان مستهفا(2008): راپهرينى ئادارى 1991 ل باشوورى كوردستان، نامهى ماستهر، كوليزى زانسته كومهلايهتيهكان، زانكوى كويه.

ههلهكهفت عبدالواحد صالح(2022): پيشهاتين سياسى ل كوردستانا عيراق 5ئادارا 1991-1ى گولانا 1994، نامهيهكه هاتيه پيشكيشكرن بۇ جئاتا كوليزا زانستين مرؤفايهتى، زانكوي دهوك.

- ب زمانى عهرمى

مريوان ابراهيم عبدالله(2015): المفاوضات بين الحكومة العراقية و الحركة الكردية في العراق 1968-1991م، رسالة ماجستر، كلية الاداب، جامعة المنصورة، مصر.

دوو: پهرتووك

- ب زمانى كوردى

چارلز تريب(2013):چهند لاپهرهيهك له ميژووى عيراق، و: محمهد حوسين نهحمهد و عهبدولقادر كهلهور، چ3، چاپخانهى رۆژههلات، ههولير.

فبى مار(2011):ميژووى نوئى عيراق، و: حهمه شريف حهمه غهريب و شيركو نهحمهد حهويتزى، چاپخانهى رۆژههلات، ههولير.

هاورنى قادر رهسول(1994):ليكولينهوهيهك له سهر راپهرينهكهى بههارى 1991ى باشوورى كوردستان، له بلاوكراوهكانى بنكهى كوردولوژى له هاندهران، هولندا.

يوسف محمد يوسف(2020):بارنى گهلى ديموكراتى كوردستان 1981-1992، چاپخانا هيئى، ههولير.

- ب زمانى توركى

Istanbul Inuğu(1992): Türk Basın Tarihi Nuri

Istanbul Köktene,(2004):Bir Gazetenin Tarihi :Cumhuriyet Aysun

Sami karaören(1999):cumhuriyet yolunda Yunus Nadi,Ankara.

سى: بهلگهنامه

- ب زمانى عهرمى

وثائق الجبهة الكردستانية العراقية، مطبعة خبات، 1988.

چار:كوفار

- ب زمانى توركى

Ayşe Kaya, Cumhuriyet Gazetesi'nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi, İletişim fakültesi desrgisi,Sayı (1),2012.

يېنىچ: رۇژنامە

- ب زىمانى توركى

- Cumhuriyet, 7/5/1924: 1.
- Cumhuriyet, 6/3/1991: 23901.
- Cumhuriyet, 7/3/1991: 23902.
- Cumhuriyet, 8/3/1991: 23903.
- Cumhuriyet, 9/3/1991: 23904.
- Cumhuriyet, 10/3/1991: 23905.
- Cumhuriyet, 11/3/1991: 23906.
- Cumhuriyet, 12/3/1991: 23907.
- Cumhuriyet, 13/3/1991: 23908.
- Cumhuriyet, 14/3/1991: 23909.
- Cumhuriyet, 16/3/1991: 23911.
- Cumhuriyet, 20/3/1991: 23915.
- Cumhuriyet, 23/3/1991: 23918.
- Cumhuriyet, 27/3/1991: 23922.
- Cumhuriyet, 29/3/1991: 23924.
- Cumhuriyet, 30/3/1991: 23925.

6. پەرەز:

* يونس نادى Yunus Nadi ل سالا 1879 ل فەتخە ل گۈندى سەيدىلەر سەر ب باژىرى (موغلا) ژ دايك بوويه، ژ راگەھانداكار و سىياسەتدارىن تورك بوو د شەرى سەرخۇيا توركى دا ل (1919)، رۇلى وى يى راگەھاندى يى بەرجاڭ بوو، ھەر د گەنجاتيا خۇدا د يياڭى راگەھاندى دا كار كىيە، زمانىن توركى و ەرىدى و فارسى و فرەنسى دزانىن، د سالىن خواندىنا نامادەنى ل رۇدۇس د رۇژناما مەلۇمات ب ئىسكارىن دەستىپىكىيە. رۇژناما "يەنى كۈن" ئىكەم رۇژنامە بوو دەرىئىخسى و گەلەك خىزمەتتا بزاڭا سەرخۇيا توركى كىيە، پىشتى شەرى جىيانى يى ئىككى ژ دامەزرىنەرىن سەرىكى يىن رۇژناما جەھورىەت بوويه، ھەرەسا د رۇژنامىن "ئىقدام" و "تەسفىرى ئەفكار" كار كىيە، ل سەلانىك بوويه سەرخىسەرى رۇژناما "رۇمەلى"، ژ دامەزرىنەرىن "فرقا كومونىستى يا توركى" بوو ل 18 ى تشرىنا دوو يا سالا 1920. ژىلى كارى رۇژنامەڭانى و راگەھاندى ژ ئەندامىن ئەنجومەنى مەبعوسىن ئوسانى بوويه، ھەرەسا پىشتى راگەھاندا كۇمارى شەش جاران بوويه ئەندامى ئەنجومەنى نىشتىيانى يى توركى، ھەتا سالا 1936 سەرخىسەرىا رۇژناما جەھورىەت كىيە، ل 28 ى خىرانا سالا 1945 ل جىنىڭ ژيانا خۇ ژ دەست دايە. بۇ پتر پىزانىنان ل دۇر ژيانا يونس نادى بىئەرە: Sami karaören, cumhuriyet yolunda Yunus Nadi, Ankara, 1999.